

CECHY ESTETYCZNE I KULTUROWE KSIĘGOZBIORU MARII KOWNACKIEJ W IZBIE PAMIĘCI AUTORKI W WARSZAWIE

Wśród instytucji gromadzących, przechowujących i eksponujących spuściznę piśmienniczą ludzi kultury szczególne znaczenie zajmują muzea literackie. Placówki te zostały powołane, aby chronić rzeczy osobiste, bibeloty, meble, książki, zdjęcia, rękopisy, pamiątniki, druki, ikonografię, przedmioty osobistego użytku pisarzy oraz inne obiekty pozostawione po twórcach, ludziach związanych z kulturą i sztuką, osobach ważnych dla tożsamości i wychowania narodu. Najczęściej w placówkach muzealnych gromadzone są książki lub dzieła autorskie oraz zbiory stanowiące podstawę ich warsztatu pracy. Miejscem przechowywania zbiorów muzeum literackiego jest często siedziba, którą za życia zajmował pisarz, a więc prywatny dom lub mieszkanie oryginalnie przez niego wyposażone. Opiekunowie zbiorów dążą zwykle do jak najwierniejszego zachowania wyposażenia. Zabieg ten sprzyja bowiem badaniom nad życiem i twórczością pisarzy, jak również kulturą epoki i wartościami w niej preferowanymi.

W literaturze dotyczącej muzeów literackich pojawia się również określenie gniazdo literackie, postrzegane jako wielopokoleniowy dom rodzinny, będący twórczym azyłem pisarza (Borucki, 2009, s. 3). Szczególną formą muzeum literackiego są także izby pamięci. Jedną z takich placówek w naszym kraju jest Izba Pamięci Marii Kownackiej (stanowiąca filię Muzeum Książki Dziecięcej w Warszawie), zlokalizowana w warszawskiej dzielnicy Żoliborz, gdzie autorka przez 51 lat, aż do swojej śmierci, mieszkała przy ulicy Słowackiego 5/13. Obecnie w mieszkaniu autorki zachowały się „autentyczne meble, zbiory rękopisów, listów, książek, albumów z fotografiami, kukielek wykorzystywanych w Teatrze Baj i innych pamiątek, świadczących o życiu, zainteresowaniach i pracy twórczej literatki” (Izba Pamięci, b.d.).

¹ Uniwersyte Śląski w Katowicach, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej.

Odwiedzając muzeum literackie i przeglądając zachowane pamiątki, warto zwrócić również uwagę na zainteresowania bibliologiczne pisarza. Jest to zwykle mniej znany wątek w biografii twórcy. Wśród licznych publikacji poddających wnikliwej analizie życie i pedagogiczny wydźwięk twórczości Kownackiej, należy zaakcentować brak tekstów naukowych charakteryzujących jej księgozbiór prywatny. Często opisywane wyposażenie mieszkania literatki nie ujmuje analizy zawartości treściowej woluminów oraz bogactwa aspektów edytorskich i estetycznych zasobu, stanu zachowania kolekcji, a także cech nabytych poszczególnych egzemplarzy (dedykacji i prywatnych notatek), jak również dokumentów, czyli chętnie zachowywanych zakładerek czy zasuszonych kwiatów. To właśnie cechy szczególne zasobu skłaniają do jego pogłębionej analizy i badań nad postrzeganiem książki przez Kownacką, jej zainteresowań i poglądów na temat publikacji dla najmłodszego czytelnika.

Eksploracja księgozbioru nie była więc przypadkowa. Poprzedziły ją: przegląd różnych wydań twórczości autorki oraz wywiad z opiekunem Izby – Ewą Urbanowską, która chętnie dzieliła się swoją wiedzą na temat „Plastusiowej Mamy”, jej upodobań i zwyczajów twórczych, a także stosunku do ilustracyjnej warstwy jej dzieł. Niezwykle pomocna w ustaleniu aspektów bibliotekarskich i edytorskich księgozbioru okazała się analiza dokumentacyjna, która oprócz uporządkowania i interpretacji zawartych w badanych dokumentach (druki o charakterze ulotnym, pamiątniki, rysunki itp.) treści pod kątem problemu badawczego, została uzupełniona o adnotacje dotyczące rodzaju papieru, elementów graficznych czy sposobu wydania. Taki zabieg pozwolił wyodrębnić i opisać najcenniejsze egzemplarze oraz uzyskać odpowiedzi na pytania o to czy istnieje odrębny katalog kolekcji, w jaki sposób przechowywane są eksponaty, czy twórca kolekcji zastrzegł sobie sposób przechowywania lub udostępniania zbiorów.

Księgozbiór zgromadzony w Izbie Pamięci autorki można podzielić na trzy kategorie. Są to przede wszystkim książki napisane przez Kownacką, głównie pierwsze wydania i egzemplarze autorskie oraz edycje jej dzieł współcześnie ukazujących się, następnie książki i opracowania naukowe o Kownackiej, przybliżające jej życie i twórczość oraz prywatny księgozbiór autorki. Wśród eksponatów najcenniejszy, z punktu widzenia badań bibliologicznych i literaturoznawczych, jest oczywiście księgozbiór prywatny, stanowiący podstawę warsztatu pracy, a także źródło wiedzy o jej zainteresowaniach i pasjach. Można tu obejrzeć również stare roczniki „Płomyka”, „Płomyczka” i innych czasopism dziecięcych, które przez wiele lat autorka współtworzyła. W niektórych książkach zachowały się ekslibrisy, dedykacje, uwagi, skreślenia i dopiski autorki. Interesujące są również zbiory literatury dziecięcej, zarówno polskiej jak i zagranicznej, ofiarowane autorce w dowód wdzięczności.

Księgozbiór prywatny obejmuje 2 141 jednostek inwentarzowych. Można w nim wyróżnić dzieła treści ogólnej, tj. encyklopedie, słowniki,

leksykony, opracowania, stanowiące podstawę warsztatu pracy literackiej oraz dzieła literatury pięknej najwybitniejszych polskich jej przedstawicieli – Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Zygmunta Krasińskiego itp. Brak tu wydań wyróżniających się wyjątkowymi cechami edytorskimi, np. zabytkowymi oprawami. Dominują okładki miękkie i papier offsetowy. Interesującą cechą księgozbioru jest jednak oprawa graficzna utworów, a więc ilustracje i rysunki wykonane przez takich twórców, jak Maja Berezowska, Michał Bylina, Zbigniew Rychlicki, Konstancy Maria Sopoćko, Jan Marcin Szancer i Maria Orłowska-Gabryś. Zbiór edycji książek autorstwa Kownackiej, wydawanych w okresie blisko 80 lat przez różne oficyny wydawnicze, ilustrowanych przez wielu artystów, jest cenną kolekcją obrazującą współczesną historię książki dziecięcej. Daje możliwość porównywania różnych koncepcji edytorskich tego samego utworu, ukazujących się równocześnie czy dzieł o podobnym charakterze, wydawanych w różnym czasie. Może stanowić znakomity materiał obrazujący rozwój polskiej szkoły ilustracji, zmieniające się style estetyczne edytorskie i ilustratorskie (Wincencjusz-Patyna, 2008, s. 7–24).

Najstarszym wydawnictwem w kategorii książek napisanych lub redagowanych przez autorkę, zachowanym w placówce, jest *Teatrzyk kukielek: z rysunkami i tablicami w tekście*. Kownacka podjęła się redakcji tego dzieła. Publikacja wydana przez Wydawnictwo Naszej Księgarni i Związek Nauczycielstwa Polskiego w 1935 r. w Warszawie została opracowana przez Jędrzeja Cierniaka, Marię Kownacką, J. Landy, A. Palińskiego i W. Ulanowskich. Bogato ilustrowana edycja zawiera rysunki i schematy budowy kukielek. Ciekawym uzupełnieniem są rozkładane tablice wraz z rysunkami technicznymi, przedstawiające konstrukcję teatru kukielkowego oraz projekt dekoracji do teatrzyku. Starannie wydana pod względem edytorskim, oprawiona została przez introligatora w granatowe płótno. Na grzbiecie wytłoczone złote litery tytułu oraz inicjały autorki. Zachowana została oryginalna miękka oprawa. Egzemplarz figuruje w księdze inwentarzowej placówki pod numerem 66. Na stronie tytułowej znajduje się pieczęć z adresem zamieszkania właścicielki.

Wśród publikacji autorki, wyróżniających się ze względu na piękne ilustracje, możemy znaleźć *Świerszчыковы kram*. Książeczka wydana w 1949 r. przez Wydawnictwo Oświatowe Czytelnik w Krakowie, zilustrowana została przez Berezowską. Ilustracje mieszane, kolorowe i czarno-białe przedstawiają zantropomorfizowane owady. Technika ilustracji przypomina rysunki malowane ołówkiem lub kredkami świecowymi. W wydaniu tym na stronie tytułowej widnieje odręczny komentarz autorki tekstu z 13 marca 1951 r.: „Natchnieniem polskiej przyrody...”. Dalsza część komentarza nieczytelna. Całość wydana została na papierze rotograviurowym klasy V. w nakładzie 2 000 egzemplarzy. Cechą szczególną egzemplarza Kownackiej jest płócienna oprawa koloru bordowego. Do lica przedniej okładziny

została przyklejona oryginalna papierowa okładka zaprojektowana przez Berezowską.

Innym przykładem prezentującym interesujące ilustracje są *Kajtkowe przygody* z 1948 r. Opublikowane nakładem Naszej Księgarni zachwycają ilustracjami Sopočki. Ilustracje mieszane, czarno-białe i kolorowe przyciągają realizmem i głębią barw. Książka, oprawiona w miękką broszurową okładkę, zawiera na wewnętrznej stronie dedykację: „Kochanej Janinie Porazińskiej, żeby sobie przypomnieć o starej przyjaciółce – Maria Kownacka”. Tekst dedykacji opatrzone datą 16 lutego 1948 r.

Równie ciekawe w tym zbiorze są *Karuzele na niedziele*, opublikowane w 1949 r. przez Naszą Księgarnię. Książeczka, mająca tekturową oprawę, została wydana jako pierwsza publikacja w serii *Biblioteczka „Iskierka”*. Ilustracje Hanny Rudowskiej, dość skromne, przedstawiające leśne rośliny (np. paprocie) i zwierzęta, wykonano prostą kreską, najczęściej w kolorze zielonym lub pomarańczowym.

W 1955 r. ukazało się szóste wydanie *Kukuryku na ręczniku*. Tradycyjnie już przygotowane w Naszej Księgarni, wyróżniało się dwukolorowymi ilustracjami Franciszki Themerson. Okładkę zaprojektował Antoni Pucek.

Zachwyca również *Szkola nad obłokami* opublikowana w 1958 r. przez Naszą Księgarnię w Warszawie. W ilustracjach przygotowanych przez Witolda Chomicza dominuje kolor zielony. Każdy rozdział książki rozpoczyna zielona listwa, przypominająca łowickie wycinanki. W zasobach Izby znalazło się kilka edycji tej pozycji. Było to m.in. wydanie z 1972 r. z ilustracjami Szancera.

Ogródek wydany w 1959 r. przez Państwowe Wydawnictwo Literatury Dziecięcej Nasza Księgarnia zachwyca ilustracjami Orłowskiej-Gabryś (zob. il. 1, 2). To trzecia, rozszerzona edycja tego utworu, opublikowana na papierze offsetowym klasy III. Oprawa twarda, ilustracje barwne, całostronicowe są tłem dla tekstu. Nowe wydanie tej książeczki również jest przechowywane w Izbie. Egzemplarz z 2009 r., opublikowany przez firmę Zysk i Ska, zawiera oryginalne ilustracje w nowej odsłonie, nieco jaśniejsze i wyraźniejsze. Na ostatniej stronie okładki czytamy: „Wierszyki zawarte w *Ogródku* Marii Kownackiej – uwielbianej przez dzieci autorki *Plastusiowego pamiętnika* – skierowane są do najmłodszych czytelników. Książka pięknie zilustrowana przez Marię Orłowską-Gabryś – legendę polskiej literatury dla dzieci i ulubioną ilustratorkę wielu pokoleń Polaków” (Kownacka, 2009).

Kolejną grupę w zbiorze Kownackiej stanowią dzieła opatrzone dedykacjami lub interesującymi komentarzami, wyrażającymi stosunek autorki do osób przez nią obdarowywanych, jak również wydawnictwa, w których Kownacka odnotowała swoje opinie na temat książek i ilustracji. Na szczególną uwagę w tym zespole zasługuje kolejny egzemplarz *Świerszczykowego kramu* z 1949 r. Do wewnętrznej strony okładki drugiego egzemplarza została przyklejona kartka z notatką, sporządzoną przez Kownacką na maszynie do pisa-

II. 1. Okładki projektowane przez Marię Orłowską-Gabryś do pierwszego wydania *Ogródka* z 1959 r. (Wydawnictwo Nasza Księgarnia) i współczesna nieco odświeżona wersja z 2009 r. (Wydawnictwo Zysk i Ska). Ekspozaty ze zbiorów Izby Pamięci Marii Kownackiej w Warszawie. Fot. A. Kotwica

II. 2. Ilustracje projektowane przez Marię Orłowską-Gabryś do pierwszego wydania *Ogródka* z 1959 r. (Wydawnictwo Nasza Księgarnia) i współczesna nieco odświeżona wersja z 2009 r. (Wydawnictwo Zysk i Ska). Ekspozaty ze zbiorów Izby Pamięci Marii Kownackiej w Warszawie. Fot. A. Kotwica

nia, wyjaśniająca okoliczności powstania książki, jak i stosunek autorki do ilustracji Berezowskiej. W notatce tej Kownacka napisała:

Jest to książka szczególnie mi bliska, a powstanie jej może wytłumaczyć chyba tylko psycholog. Została napisana w 1941 roku, trzecim roku okupacji, kiedy umęczona i wygłodzona wyjechałam na wieś do siostry – i właśnie przyszedł na świat mój cioteczny wnuk – Piotruś². Dziecko o wyjątkowym uroku. Kontrast całego koszmaru okupacyjnego jaki panował w Warszawie – ze względny spokojem wsi i tym pełnym wdzięku niemowlęciem – tak na mnie podziałał, że wyzwolił się z wielką siłą zahamowany pęd do pisania. Pomysły kłębiły mi się w głowie, wszystko w słońcu – wśród łąk, roślin, owadów i ptaków. Cała książka została napisana w ciągu paru dni. Była to jak myśl reakcja udręczonej psychiki, coś w rodzaju samoobrony przed okropnościami tego czasu. Po prostu ucieczka od rzeczywistości. Książkę przyjął natychmiast Stanisław Arct w chwalebnej akcji „przygotowywania książek na po-wojnie” miało to na celu głównie ułatwienie przetrwania pisarzom, ponieważ wypłacał dość wysokie zaliczki (których po wojnie nikt nie ścigał, a książki wydawały inne wydawnictwa...). Pierwsze wydanie książki ukazało się w 1949 r., drugie w roku 195... Ilustracje Mai Berezowskiej były o nierównej wartości. Zwłaszcza dzieci miały twarze dorosłych zblazowanych młodzieńców. Natomiast kwiaty i owady są urocze i pełne charakteru (Kownacka, 1949).

Egzemplarz ten również ma dedykację umieszczoną na stronie redakcyjnej: „Janinie mojej, ukochanej Siostrze i Towarzyszce życia, po 30-u latach wzajemnej wierności – daję to moje >>szczytowe<< osiągnięcie dla Jej piskląt. Autorka – Jej – Maria”. Książeczka opatrzona jest na stronie tytułowej pieczęcią *Koła Przyjaciół Dzieci* zlokalizowanego na warszawskim Żoliborzu oraz ma oryginalną edytorską oprawę.

Dzieci z Leszczynowej Górki z 1951 r. to wynik współpracy Kownackiej i Zofii Malickiej. Na stronie tytułowej zamieszczono dedykację z 3 maja 1952 r. dla Joanny Kulmowej: „Tobie, Janeczko Kulmowa z wyrazem najgłębszej przyjaźni – autorka Maria Kownacka”. Autorką ilustracji jest Wanda Zawidzka. Wydawca zamieścił również obszernie wyjaśnienia dotyczące fabuły: „W roku 1948 ukazała się książka pt. *Leszczynowa Górka*. Opisowała ona przygody dzieci gajowego – Ewy i Tomka w czasie wiosny i lata. Książka, którą bierzecie w tej chwili do ręki, zawiera znacznie poszerzony okres wiosny i lata, a oprócz tego przeżycia dzieci w czasie jesieni i zimy w tejże samej gajówce na Leszczynowej Górze” (Kownacka, Malicka, 1951, s. 3).

² Piotruś to najprawdopodobniej Piotr Holnicki-Szulc, ur. 6.08.1941 r. – syn Dobrosławy z Zalewskich i Jana Holnickiego-Szulca, wnuk Janiny z Kownackich Holnickiej-Szulcowej – siostry Marii Kownackiej (pokrewieństwo ustalone na podstawie serwisu M. J. Minakowskiego (b.d.) oraz książki w oprac. M. Pryzwan (2009).

Uwagę badacza przyciąga także pozycja zatytułowana *O bursztynowym złocie* z 1964 r. Na stronie tytułowej czerwonym długopisem zapisano dedykację: „Kochanemu Jarkowi do oceny... [...]. – autorka Marysia. Żoliborz 2 VIII 1968”. Książeczka ilustrowana przez Orłowską-Gabryś zawiera całostronicowe, realistyczne ilustracje wykonane akwarelami; oprawa miękka z wizerunkiem młodej dziewczyny ubranej w strój ludowy.

Wiatrak Profesora Biedronki autorstwa Marii Kownackiej i Jana Edwarda Kucharskiego to tekst opublikowany w 1965 r. przez Naszą Księgarnię, zilustrowany przez Sopoćko. Zachowano oryginalną, nieco żartobliwą dedykację Kucharskiego z 23 sierpnia 1965 r. dla współautorki:

Tę książkę (wspólne zwoje!)

M. Kownacka przyjąć chciej. (To co lepsze – to jest moje

To co gorsze ... jej)...

A w gruncie rzeczy, w tfurczej [!] udręce

Sialiśmy na cztery ręce.

Całuję rąk tych dwoje,

Oczywiście nie swoje³.

W środku znajduje się zasuszony kwiat – najprawdopodobniej malwa. Oprawa jest twarda, na grzbiecie wzmocniona płótnem, ilustracje czarno-białe przedstawiają głównych bohaterów utworu.

Wesołe przedszkole to jedna z nielicznych publikacji w tym zbiorze wydana w 1969 r. przez Wydawnictwo Literackie w Krakowie. Na stronie redakcyjnej drukowana dedykacja: „Rabczańskiemu przedszkolu >>Plastusiowo<<, które mi tak pięknie pomagało przy pisaniu tej książki – autorka”. Na stronie tytułowej odręczna dedykacja: „Mojej Dzidziuni Słodkiej – do kompletu dzieł ciotki... taż ciotka M. Kownacka”⁴ z datą: „Żoliborz, 24 VII 1969”. Egzemplarz opatrzone jest także ekslibrisem Kownackiej z motywem Plastusiowa. Ilustracje barwne, głównie całostronicowe są autorstwa Janiny Krzemińskiej.

Lata siedemdziesiąte przyniosły kolejne wydania dzieł Kownackiej, wśród których możemy znaleźć książkę pt.: *Cztery mile za piec: sztuki dla teatrów dziecięcych* z barwnymi całostronicowymi ilustracjami Szancera. Egzemplarz opublikowany w 1970 r. przez Naszą Księgarnię ma twardą oprawę na grzbiecie wzmacnianą płótnem. Książka zawiera dedykację pisaną na maszynie: „Dla Pani Julii Całkowej”. Autorka najprawdopodobniej nie zdążyła przekazać egzemplarza.

Kolejną publikacją z motywem teatralnym jest *Teatrzyk supelków* z 1970 r. w twardej tekturowej oprawie, wzmocnionej na grzbiecie płótnem. Janina Krzemińska, ilustratorka, zastosowała głównie całostroni-

³ Zachowano oryginalną pisownię i układ graficzny dedykacji.

⁴ Dzidziunia to Aniela Hilchen z domu Holnicka-Szulc, siostrzenica Marii Kownackiej, córka Janiny z Kownackich.

cowe ilustracje, zdarzają się jednak niewielkie, wręcz filigranowe rysunki owadów. Książka zawiera również fotografie wykonane przez Tadeusza Bukowskiego. Egzemplarz ma odręczną dedykację Kownackiej: „Kochanej Pani Stanisławie Zającowej na pamiątkę trudów włożonych przez Nią w te >>supełki<< – wdzięczna serdecznie M. Kownacka”. Publikacja ta, dedykowana 1 stycznia 1971 r. w Warszawie, również nie trafiła w ręce osoby obdarowywanej.

Il. 3. Dedykacja Zbigniewa Rychlickiego dla Marii Kownackiej złożona na egzemplarzu *Za żywopłotem* z 1971 r. Ekspонат ze zbiorów Izby Pamięci Marii Kownackiej w Warszawie. Fot. A. Kotwica

Za żywopłotem to pozycja wydana w 1971 r. w Warszawie przez Naszą Księgarnię, w twardej oprawie, z autografem autorki w prawym górnym rogu książki. Na stronie tytułowej znajduje się dedykacja z rysunkiem Rychlickiego z 21 maja 1972 r.: „Kochanej Pani Marii Plastusia narysował Rychlicki” (zob. il. 3). Autorką ilustracji do tego wydania jest Krzemińska. W księdze inwentarzowej Izby publikacja wpisana jest pod numerem 1802.

Dla bibliologa szczególnie interesujący może być egzemplarz *Na tropach węży Eskulapa* autorstwa Marii Kownackiej i Kazimierza Garstki, opatrzonej ekslibrisem współautorki tekstu. Na stronie przedtytułowej znajdujemy obszerną dedykację Kownackiej z datą 2 sierpnia 1980 r., zawierającą rymowaną dedykację dla „Dzidzi” Holnickiej:

Dzidziu –
niech Cię porwie chrapka
osobiście poznać Eskulapka!...
Co w prostej linii wynikającym
z Twojego hobby – „Łazika”!...
Uważać tylko musisz –
żeby Cię nie utrpił!...
Co czyni z zamięłowania
od istnienia zarania!...
W Bieszczadach głośno więc nie śpiewaj –
i nie wdrapuj się na drzewa!...
Bo to aksjomat pewny = Eskulap – waż nadrzewny!..
Niech Ci Dzidziu Droga
grunt to przestroga –
autorka – ciotka
M. Kownacka.

Całostronicowe, czarno-białe ilustracje Stanisława Rozwadowskiego przypominają obrazy rysowane węglem drzewnym.

Na szczególną uwagę zasługują również wydania najpopularniejszych książek autorki, a więc *Plastusiowego pamiętnika* i *Rogasia z Doliny Roztoki*. W Izbie zachowały się prawie wszystkie wydania, począwszy od pierwszego, a zakończywszy na najnowszych edycjach. Interesującym przykładem może być zachowany w twardej, płóciennej oprawie milionowy egzemplarz *Plastusiowego pamiętnika* z 1971 r., z autografami i dedykacjami przyjaciół Kownackiej. Na stronie tytułowej podpisy zostawiły Halina Skrobiszewska i Irena Jurgielewiczowa oraz przedstawiciele Szkoły Podstawowej nr 37 im. Leona Kruczkowskiego w Warszawie, z którą autorka współpracowała. Pod autografami widnieje data 11 listopada 1979 r. Autorka zamieściła również odręczne podziękowania za owocną współpracę dla Instytutu Nasza Księgarnia.

Wiele współczesnych wydań, nie należących do autorki, ale gromadzonych w Izbie ze względu na pamięć o niej, to tzw. edycje limitowane. Przykładem takiego wydania może być *Plastusiowy pamiętnik* noszący nr 3954 (spośród 24 800 wydanych)⁵. Publikacja wydana w 2009 r. we Wrocławiu przez Wydawnictwo Siedmioróg z ilustracjami Rychlickiego, w oprawie teksturowej z licznymi złoceniami na grzbiecie wzmocnionym płótnem. Zamiast wstępu edycja zawiera opowiadanie autorki nt. historii powstania *Plastusiowego pamiętnika*.

Inny współczesny tom numerowany limitowanej edycji to *Plastusiowy pamiętnik. Przygody Plastusia*. Egzemplarz przygotowany z okazji 80. urodzin Plastusia jest sygnowany liczbą 5924. Wydanych zostało w sumie

⁵ Oficjalnie przyjmuje się, że Plastuś urodził się 24 października 1917 r.

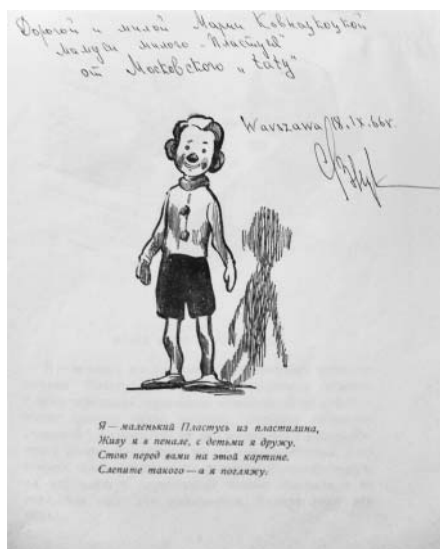
7 000 egzemplarzy, o czym świadczy informacja umieszczona na ruchomej stronie wyklejki. Edycja z portretem i autografem autorki, ilustrowana przez Rychlickiego, została opublikowana w 2011 r. we Wrocławiu przez Wydawnictwo Siedmioróg. Interesującym uzupełnieniem *Przygód Plastusia* są aneksy, w których umieszczono następujące informacje: *Jak powstał Plastuś?*; *Jak zmieniał się Plastuś?*; *Plastuś i dzieci*; *Z Plastusiem w roli głównej*; *W czasach Plastusia*; *Plastuś na świecie (informacje o wydaniach)*; *Izba Pamięci Marii Kownackiej*; *Maria Kownacka (1894–1982) – autorka Plastusia* (Kownacka, 2011, s. I–XV). Materiały wykorzystane w aneksie jubileuszowym pochodzą z Izby Pamięci autorki oraz z archiwum Wydawnictwa.

Drugi zrab księgozbioru Marii Kownackiej stanowią zagraniczne wydania jej najpoczytniejszych książek. Znajdziemy tu egzemplarze opublikowane w języku angielskim, niemieckim, węgierskim, japońskim, białoruskim, rosyjskim czy gruzińskim. Przykładem może być niemieckie wydanie *Rogasia* zatytułowane *Hörnlein, der Rehbock aus dem Roztoka-Tal*. Edycja w oprawie broszurowej przygotowana przez Naszą Księgarnię w 1970 r., przetłumaczona została na język niemiecki przez Petera Dehmela. Autorem ilustracji pozostał Janusz Grabiański. Innym przykładem może być wydanie niemieckie tego tytułu przygotowane przez Spectrum Verlag. Publikacja ma trzy miejsca wydania: Salzburg, Stuttgart i Zürich. Autorem niemieckiej wersji tekstu również został Dehmel. Opracowanie graficzne pozostało takie samo jak w wydaniu polskim. Zastosowano twardą oprawę. Wydrukowane w Polsce przez Drukarnię Narodową w Warszawie w 1972 r. wydanie białoruskie *Rogasia* ukazało się pt. *Рогась з Далины Растокі* w Mińsku w 1977 r. Dominują ilustracje czarno-białe.

Równie interesujące są zagraniczne edycje *Plastusiowego pamiętnika* i *Przygód Plastusia*. Niemiecka wersja *Przygód...* ukazała się pod tytułem *Die Abenteuer eines Knetemännleins* w Altberliner Verlag Lucie Groszer. Wydanie to ilustrował Rychlicki. W rosyjskiej edycji *Plastusiowego pamiętnika*, wydanym w stolicy Gruzji – Tibilisi w 1958 r., strona tytułowa wzbogacona została o prywatne notatki Kownackiej sporządzone ołówkiem i długopisem (zob. il. 4). Niestety, po latach, tekst ten jest słabo widoczny i trudny do odczytania. Na stronie redakcyjnej znajduje się krótka, rosyjskojęzyczna dedykacja dla autorki od „Moskiewskiego Taty”⁶ z datą Warszawa, 18 września 1966 r. Plastuś w zagranicznych wydaniach znacznie się różni od naszego polskiego ulubieńca. Przypomina drewnianego pajacyka ze szpiczastym noskiem. Ubrany jest w ciepły sweter, krótkie spodenki i czerwoną pelerynę. Jego uszy już nie są tak duże, a głowę pokrywa burza loków. Omawiana edycja ma dwie wersje językowe – rosyjską i gruzińską.

Łotewskie wydanie *Plastusiowego pamiętnika* ukazało się w Rydze w 1960 r. pod tytułem *Plastina dienasgrāmata*. Na stronie tytułowej widnieje dedykacja

⁶ Oryg. от Московского „таты” – od moskiewskiego taty. Tłumaczenie własne.

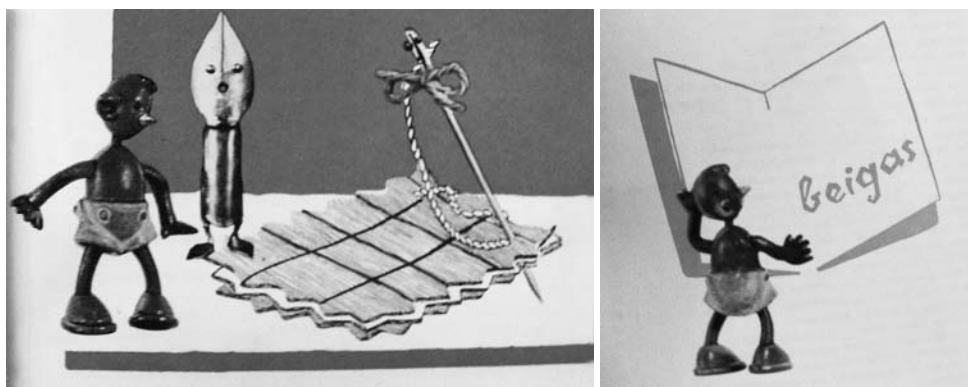
II. 4. Strona przedtytułowa rosyjskiego wydania *Plastusiowego pamiętnika* opublikowanego w Tbilisi w 1958 r. wraz z dedykacją. Ekspонат ze zbiorów Izby Pamięci Marii Kownackiej w Warszawie. Fot. A. Kotwica

po polsku: „Autorce dziękując w imieniu łotewskich dzieci – R. Ługińska”. Data pod dedykacją mówi, iż wpisu dokonano w Rydze 7 marca 1961 r. Łotewski Plastuś również nie przypomina naszego rodzimego. Jest czarny i nosi krótkie spodenki. Ilustracje przypominają technikę fotografii (zob. il. 5–6).

Interesująca jest również ukraińska edycja *Plastusiowego pamiętnika* z 1965 r. Książkę na podstawie wydania Naszej Księgarni z 1959 r. opublikowało wydawnictwo dla dzieci Becelka (Tęczą). Edycja zawiera duże, barwne ilustracje, przypominające rysunki dziecka tworzone kredkami świecowymi. Autorką ilustracji jest Felitsita Paulyuk. Oprawa jest twarda, na grzbiecie wzmocniona płótnem.

Węgierska wersja *Za żywopłotem* ukazała się pod tytułem *Kerti kalandok*. Opublikowana została w 1978 r. przez Naszą Księgarnię, zachowano oryginalną oprawę graficzną. Autorem ilustracji pozostał Rychlicki. Uwagę zwraca również słoweńskie wydanie *Kukuryku na ręczniku*, które ukazało się nakładem wydawnictwa Matica slovenská w 1954 r. Słoweński tytuł nieco różni się od polskiego – *Rozprávky a veselých veciach*. Na stronie tytułowej dedykacja dla autorki od słoweńskiej tłumaczki z dnia 7 sierpnia 1954 r. Zachowana została oryginalna pierwsza strona okładki wklejona na brązowe płótno twardej, płóciennej, introligatorskiej oprawy.

Kownacka lubiła otaczać się literaturą innych autorów dla młodego czytelnika. Tego typu zbiory stanowią trzeci zrab kolekcji jej księgozbioru. Były

II. 5. i II. 6. Ilustracje do lotewskiego wydania *Plastusiowego pamiętnika* opublikowanego w Rydze w 1960 r. Eksponaty ze zbiorów Izby Pamięci Marii Kownackiej w Warszawie. Fot. A. Kotwica

to najczęściej książki ofiarowane przez zaprzyjaźnionych z autorką kolegów pióra. Dominują tu głównie polskie teksty. Zachowało się zaledwie kilka egzemplarzy autorów zagranicznych. Najstarszą publikacją w tym zespole jest książka *Ludzie stamtąd: cykl opowieści* autorstwa Marii Dąbrowskiej, opublikowana przez Spółdzielnię Wydawniczą Czytelnik w 1946 r. jako trzecie wydanie jej opowiadań. Na stronie redakcyjnej umieszczono informacje o innych pracach autorki, z podziałem na utwory powieściowe, publicystyczne i dramatyczne. Odrębną kategorię stanowią utwory dla młodzieży, wśród których znalazły się takie tytuły, jak: *Marcin Kozera*, *Dzieci ojczyzny*, *Przyjaźń* i *Czyste serca*. Badany egzemplarz zawiera odręczną dedykację i autograf autorki: „Kochanej Marii Kownackiej ze wspomnieniem wdzięcznym wspólnie przepracowanych lat 1919–1925 ofiaruje Maria Dąbrowska. Warszawa 20 VI 1946”. Tekst tłoczono w Drukarni Św. Wojciecha pod zarządem państwowym w Poznaniu. Oprawa jest kartonowa, obłożona ciemnozielonym płótnem. Na pierwszej stronie okładki delikatnie zaznaczono tłoczenie w kształcie ramki, a na grzbiecie wytłoczono złożonymi literami tytuł dzieła.

Książka pt. *Z przygód krasnala Hałabały* Lucyny Krzemienieckiej wydana w 1949 r. zawiera autograf i dedykację autorki z datą 3 maja 1949 r.: „Drogiej Marii Kownackiej z prawdziwym uznaniem dla jej pięknej pracy – Lucyna Krzemieniecka”. Publikacja ukazała się nakładem Spółdzielni Światowid i podbiła serca czytelników nie tylko tekstem, ale również pięknymi ilustracjami przedstawiającymi mieszkańców lasu. W układzie graficznym książki dominują trzy kolory – pomarańczowy, brązowy i biały.

Dzieci zwierząt to książka Stefanii Szuchowej z ilustracjami Janiny Konarskiej. Opublikowana przez Czytelnika w 1950 r. zawiera tekst przeprosin Szuchowej adresowany do Porazińskiej: „Przepraszam stokrotnie Kochaną Panią Janinę Porazińską za pomyłkę w umieszczeniu wiersza

p. Malawskiej >>Kotek i ptaszek<< pod jej nazwiskiem. Przywiązana i skruszona Stefania Szuchowa”. Pod przeprosinami widnieje data 1959 r.

Równie interesujące w omawianym zbiorze są *Baśnie polskie* autorstwa Hanny Januszewskiej, wydane w broszurowej oprawie nakładem Czytelnika w 1952 r., zilustrowane przez Olę Siemaszko. Na stronie tytułowej jest ozdobna ramka z wplecionymi motywami roślinnymi. Każda baśń rozpoczyna się literowym inicjałem połączonym z niewielkim elementem graficznym. Pozostałe ilustracje kolorowe, realistycznie, ze szczegółami oddają przebieg fabuły. Egzemplarz opatrzono dedykacją z datą 25 grudnia 1952: „Drogiej Pani Marii Kownackiej od czytającej nawet w poważnym wieku >>Plastusia<< H. Januszewskiej”.

W księgozbiórze Kownackiej znajdujemy również dzieła Jerzego Ficowskiego. Opublikowana w 1965 r. *Gałązka z drzewa słońca*, z niezwykle barwnymi i ekspresyjnymi ilustracjami Jerzego Srokowskiego, zawiera dedykację autora opatrzoną datą 23 stycznia 1965, w której Ficowski umieszcza prośbę do autorki Plastusia: „Pani Marii Kownackiej z nieśmiałą prośbą, aby podzieliła się ze mną swoją opinią o tych baśniach”. Nie wiadomo, czy właścicielka książki prośbę tę spełniła. Tom opublikowała Nasza Księgarnia w 1961 r.

Swój tekst pt. *Wio, Leokadio!*, wydany przez Naszą Księgarnię w 1965 r. z ilustracjami Elżbiety Murawskiej-Krotkiewskiej, dedykowała Kownackiej także Joanna Kulmowa: „Mamie uroczego Plastusia, który mnie wychowywał i wychował źle, bo napisałam Leokadię z drżeniem rąk”.

Ze względu na długoletnią przyjaźń autorek (dzieliły przez jakiś czas wspólnie mieszkanie przy Sułkowskiego) nie mogło wśród książek Kownackiej zabraknąć tekstów oraz dokumentów niegdyś należących do Porazińskiej. Przykładem może być *Wesoła gromada* opublikowana w 1936 r. w Wydawnictwie Michała Arcta w Warszawie. Jest to drugie wydanie tej książki, w którym rysunki i okładkę projektował Bylina.

Znakomite ilustracje Marii Neuman-Hiszpańskiej zawiera opublikowana w 1962 r. książka Porazińskiej *Starodzieje*, nawiązująca do dawnych legend słowiańskich. Czarno-białe obrazy Hiszpańskiej-Neuman, przypominające rysunki węglem drzewnym, swą stylistyką nawiązują do starsłowiańskich totemów i wojowników. Natomiast *Tajemnicze butki* z 1965 r. mają niezwykle barwne ilustracje Bogdana Zielenca – przypominają obrazy malowane na płótnie farbami.

Interesujące wśród książek Kownackiej mogą być również pozycje należące niegdyś do Porazińskiej. Przykładem takiej publikacji jest książka Hanny Ożogowskiej pt.: *Uczniowie klasy III* – z ilustracjami Wandy Romeyko, opublikowana przez Naszą Księgarnię w 1950 r. – zawierająca odręczną dedykację autorki z datą 4 kwietnia 1951: „Drogiej Pani Janinie Porazińskiej z prośbą o pobrażliwość”.

Kownacka oprócz dzieł polskich autorów śledziła również produkcję wydawniczą najpopularniejszych autorów zagranicznych. W jej księgo-

zbiorze znalazł się *Zamieniec (Bortbytingen)* Selmy Lagerlöf w przekładzie Porazińskiej – edycja Naszej Księgarni z 1964 r., ilustrowana przez Jana Samuela Miklaszewskiego z okładką według projektu Murawskiej-Krotkiewskiej. Książka ukazała się w „Serii z Zebra”. Inną pozycją szwedzkiej autorki w zbiorach Kownackiej jest *Cudowna podróż* opublikowana nakładem Naszej Księgarni w 1955 r. jako edycja druga, w przekładzie Janiny Mortkowiczowej. Książka wydana w oprawie twardej, na grzbiecie wzmocnionej płótnem, zachwyca kolorowymi ilustracjami Orłowskiej i niezwykle zdobnymi wyklejkami.

Leśna gazeta autorstwa Witalija Bianki z 1953 r. w przekładzie Nadziei Druckiej to druga, zmieniona i poprawiona, edycja tego tytułu opublikowana nakładem Naszej Księgarni. Okładkę projektował Zieleniec, a ilustracje pochodzące z wydania rosyjskiego, czarno-białe, przypominające technikę tuszową, wykonała Waleria Kurdowa.

Wśród dzieł zagranicznych nie zabrakło w księgozbiorze Kownackiej *Alicji w krainie czarów* Lewisa Carrolla. Książka w tłumaczeniu Antoniego Marianowicza, wydana w Naszej Księgarni w 1955 r., zawiera barwne ilustracje Siemaszko, znakomicie oddające oniryczną rzeczywistość utworu. W zespole znajdują się również pozycje z dziecięcej literatury włoskiej. *Opowieść o Cebulku* Gianniego Rodari, przełożona przez Zofię Ernst, wydała Nasza Księgarnia po raz pierwszy w Polsce w 1954 r. Duże, kolorowe i całostronicowe ilustracje Mieczysława Piotrowskiego do dziś zachwycają nie tylko młodego czytelnika.

Egzemplarz nr 1231 *Siewu doli* Leopolda Staffa to jedna z nielicznych w Izbie Pamięci Marii Kownackiej pozycji spoza kanonu literatury dziecięcej. Książka została opublikowana w 1916 r. nakładem Spółki Wydawniczej Gebethnera i Wolffa, w Drukarni N. Szajnberga w Charkowie, za pozwoleniem Cenzury Wojennej (część utworów wydrukowano z wykropkowanymi miejscami po ingerencji cenzury). „Wytłoczono 2 000 egzemplarzy liczbowanych tej pozycji, z których 1-szy do 50-go na papierze lepszym, z podpisem autora” (Staff, 1916, s. 2). Utwory zawarte w tej książce pochodziły z mających się dopiero ukazać zbiorów poezji: *Ścieżki polne* oraz *Tęcza łez i krwi* (Staff, 1916, s. 5). Egzemplarz w twardej, płóciennej oprawie, bogato zdobionej licznymi tłoczeniami z motywem roślinnym zawiera krótką dedykację: „Kochanej Marysi przegrana, ale w przekonaniu, że kiedyś wygram – Monia (Gukiewiczówna, siostra Joli – Litwinki), Mińsk 1918”.

Księgozbiór Kownackiej przechowywany zgodnie z wolą autorki w Izbie Pamięci na warszawskim Żoliborzu to w głównej mierze książki stanowiące podstawę warsztatu pracy pisarza oraz egzemplarze autorskie jej dzieł. Publikacje te, zwykle edycje powojenne, wydawane były tuż po 1945 r. i później, z charakterystycznymi dla tego okresu cechami ukształtowania edytorskiego. Mimo iż drukowane początkowo na słabej jakości, szybko żółknącym papierze, do dziś zachwycają piękną oprawą graficzną.

Można tu bowiem znaleźć ilustracje takich mistrzów polskiej szkoły ilustracji książkowej (Wincencjusz-Patyna, 2008), jak: Siemaszko, Rychlicki, Berezowska, Zieleniec, Hiszpańska-Neumann, Grabiański, Szancer i Bylina. Zachowane nieliczne egzemplarze sprzed 1939 r. to dzieła edytor-skie takich oficyn, jak Gebethner i Wolff czy Michał Arct.

Dedykacje stanowią w publikacjach ważny element, gdyż składają się na cechy nabyte egzemplarza, które często wkomponowują się w jego strukturę estetyczną, a ponadto są cennym źródłem do poznania kręgu społecznego autorki, więzi przez nią podtrzymywanych, losów książek, poglądów autora – można więc traktować je jako swoistą jakość estetyczną. Raczej krótkie, zwykle zawierają nazwisko adresata oraz deklarację uczuć autorki. Wśród adresatów znajdujemy zarówno osoby, z którymi Kownacka związana była pokrewieństwem, jak też znacznie częściej nazwiska tych, z którymi połączyły ją kontakty zawodowe. Niektóre z dedykacji mają dodatkowe walory estetyczne, tj. rysunki dołączane przez ilustratorów do swoich wpisów.

Kownacka nie tylko pisała utwory dla dzieci, ale również starała się na bieżąco śledzić polską i zagraniczną produkcję wydawniczą. Liczne dedykacje i autografy w książkach świadczą o tym, iż była szanowana i lubiana w środowisku literatów. Dzięki analizie poszczególnych egzemplarzy można stwierdzić, iż autorka miała dwa warianty ekslibrisu, który zwykle umieszczany był w kolejnych wydaniach *Plastusiowego pamiętnika*. Sama autorka najchętniej współpracowała z Naszą Księgarnią, rzadziej z Czytelnikiem i Spółdzielnią Światowid. Osobiście dbała o to, aby jej książki były ilustrowane przez najznakomitszych grafików epoki. Z relacji Urbanowskiej, opiekunki Izby od 2001 r., dowiadujemy się, że autorka szczególnie upodobała sobie i ceniła ilustracje i rysunki Berezowskiej, unikała natomiast ilustracji projektowanych przez Szancera. Trudno jednak potwierdzić tę tezę, gdyż nie zachowały się żadne dokumenty i notatki autorki na ten temat. Jedyną przesłanką zdającą się potwierdzać tę tezę jest niewielka liczba utworów gromadzonych w placówce, zilustrowanych przez Szancera.

Całość księgozbioru jest stosunkowo dobrze zachowana. Brak dużych zniszczeń i śladów zagrzybienia. Zbiory zostały skatalogowane przez Bogumiłę Krassowską (1930–1998) w księdze inwentarzowej placówki. Kilka lat później podjęto prace nad stworzeniem katalogu elektronicznego. Dokumenty w ten sposób opracowane włączono do zasobów OPAC-a Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy, pod której auspicjami działa Izba. Aktualnie brak katalogu kartkowego. Krassowska od 4 kwietnia 1989 r., mimo iż od kilku miesięcy przebywała już na emeryturze, zaangażowała się w pracę na rzecz Muzeum Książki Dziecięcej:

Podjęła żmudną, pionierską pracę przy organizacji Izby Pamięci Marii Kownackiej. [...] uporządkowała i zinwentaryzowała przekazany księgozbiór (w tym dorobek wydawniczy Kownackiej), opracowała katalog alfa-

betyczny. Wiele uwagi poświęciła archiwaliom – uporządkowała rękopisy, fotografie i listy. Czuwała nad pracami remontowymi w Izbie, dbając o wystrój zgodny z wolą i osobowością pisarki. Przygotowała tę placówkę do udostępniania. Zapoczątkowała przyjmowanie wycieczek młodzieży szkolnej i stworzyła model lekcji bibliotecznej w domu autorki „Plastusiowego pamiętnika” (Wolfgramm, 1999, s. 104–105).

Księgozbiór zgromadzony w Izbie cały czas się rozrasta. Do dziś gromadzone są różne wydania dzieł Kownackiej, nie tylko polskie, ale i również zagraniczne egzemplarze. Dominują tu książki publikowane w drugiej połowie XX w., wydawane na słabym, głównie offsetowym lub rotograviurowym papierze. Brak pięknych opraw, bordiur, floratur czy złocień. To księgozbiór użytkowy, wykorzystywany głównie w procesie twórczym. Atutem tego zespołu są pierwsze wydania dzieł Kownackiej oraz jej odręczne notatki i skreślenia. Przedmioty i bibeloty zgromadzone w Izbie (np. licznie zachowane zdjęcia, kukiełki i lalki teatralne) świadczą o pasjach i zainteresowaniach teatralnych literatki, ale także o dokumentowaniu przez nią losów recepcji swoich dzieł. Dokumenty osobiste oraz komentarze dołączane do poszczególnych wydań stanowią podstawę dla poznania poglądów autorki na temat książki, jak również stosowanych przez Kownacką kryteriów wartościowania estetyki publikacji dla najmłodszych.

Bibliografia

- Borucki, M. (2009). *Polskie gniazda literackie*. Warszawa: Sport i Turystyka – Muza.
- Cierniak, J. [i in] (oprac.) (1935). *Teatrzyk kukiełek: z rysunkami i tablicami w tekście*. Maria Kownacka (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naszej Księgarni, Związek Nauczycielstwa Polskiego.
- Izba Pamięci*. (b.d.). W: Maria Kownacka. Pobrane 10 maja 2015, z: http://www.maria_kownacka.republika.pl/Maria_Kownacka4.html
- Kownacka, M. (2009). *Ogródek*. Warszawa: Wydawnictwo Zysk i Ska.
- Kownacka, M. (2011). [Aneks jubileuszowy]. W: *Plastusiowy pamiętnik: przygody Plastusia* (s. I–XV). Wrocław: Siedmioróg.
- Kownacka, M. (1949). *Świerszczykowy kram*. Kraków: Wydawnictwo Oświatowe Czytelnik.
- Kownacka, M., Malicka, Z. (1951). *Dzieci z Leszczynowej Górki*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Minakowski, M.J. (2012-2016). *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*. Pobrane 15 czerwca 2016, z: <http://www.sejm-wielki.pl/>
- Pryzwan, M. (oprac.). (2009). *Plastusiowa mama: wspomnienia o Marii Kownackiej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Staff, L. (1916). *Siew doli*. Charków: nakładem Księgarni Polskiej w Warszawie; Gebethner i Wolff.

- Wincencjusz-Patyna, A. (2008). *Stacja ilustracja: polska ilustracja książkowa 1950-1980: artystyczne kreacje i realizacje*. Wrocław: Akademia Sztuk Pięknych im. Eugeniusza Gepperta: Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wolfgramm, E. (1999). Bogumiła Krasowska (1930-1998). W: B. Białkowska (red.), *Entuzjastki bibliotekarstwa dziecięcego* (s. 102–110). Warszawa: Wydawnictwo SBP.

Agnieszka Kotwica

***Esthetic and cultural qualities of Maria Kownacka's private library
in the Memorial Chamber of author in Warsaw***

Abstract

The article discusses the private library of one of the most widely read authors of books for the youngest readers Maria Kownacka which is stored in her Memorial Chamber. The analysis of the editorial composition library allowed to stress not only the esthetic qualities of the books, but also the cultural ones. Personal notes and comments of Kownacka collected in the Memorial Chamber of the author, as well as trinkets and personal items are the way of understanding the views of the author about books and her criteria for evaluation of aesthetic publication for children. It is also a valuable resource enabling to get to know the author's social circle, ties linking it with the literary, lots of books and sometimes opinions.

Keywords: esthetics of book for children and youth, the Memorial Chamber of Maria Kownacka in Warsaw, private libraries